

După teorie sau cea de-a patra dimensiune: Bruno Latour

Să presupunem că am avut, la începuturi, nu poezia, ci discursul unidimensional: acea comunicare cerută de procesele muncii – actul ilocutionar codificat. (Despre asta am învățat când eram mici, în cuvinte mai simple, nu insist.) Am avut apoi discursul bidimensional, adică mitul, povestea, planul A, al textului și planul B, al „acțiunii”. Mai încolo, discursul tridimensional a instituit reflexivitatea. Au trecut niște sute de ani pînă cînd filozofia a crezut de cuviință să aducă, în loc de argument, probe: ceara care se topește sau umbrele cu pălării ale lui Descartes sunt astfel de dovezi – dar filozofii germani au preferat să evite trivialul cu orice preț. Și trivialul s-a mutat în „știință”, în vreme ce experiențele „eului” au rămas să impresioneze simțurile cititorului diletant. În toată povestea asta, antropologia a picat de partea științei, mai degrabă, deși Lévi-Strauss a crezut oportun să își pună în discurs propriul „eu”. Gestul a fost apreciat, omul trebuia să primească un Goncourt pentru *Tropice triste* (dar nu mai eram pe vremea lui Bergson, politica de segregare discursivă nu putea da înapoi), însă structuralismul literar nu l-a citit pe Strauss, ci pe criticii literari rămași sub fascinația Textului. Teoria literară s-a involburat, ei i s-au adăugat alte reflecții, în fine, toată povestea a început să se ofilească din clipa în care cultura înaltă și cea de masă n-au mai putut fi separate prea bine. (Întrebarea *de ce?* are nevoie de un răspuns complex, care nu poate să nu țină cont de ceea ce urmează să spun, în aceste rînduri, despre Bruno Latour). Există însă – există, oare? – și o a patra dimensiune discursivă. Nu e vorba despre o hiper-teorie, despre o meta-meta-povestire, ci mai degrabă despre o redistribuire epistemologică. E drept, studiile literare nu vor fi imediat ajutate de această reformă, dar asta depinde și de căile de acomodare a latour-ianismului în teoria literară. Este vorba despre a re-lega textele, textele tridimensionale de cele bidimensionale și de cele unidimensionale. De a reconsidera „natura” din perspectiva laboratorului – care o reface *in vitro* – și „cultura” din perspectiva celui care o trăiește ca pe natură. Dacă vreți, este aici în același timp un relativism dus pînă în pinzele albe (în sensul în care lucrurile funcționează în rețea, gesturile, obiectele și discursurile se află legate) și un absolut-ism, în sensul în care a patra dimensiune nu doar că face posibilă mișcarea celorlalte trei, dar nu lasă rest, nu lasă loc unei a „cincea” dimensiuni, drept care aceasta a patra devine „cvadrensențială”.

De pildă, în prima lui carte importantă, *Pasteur: guerre et paix des microbes* (1984), Latour reface istoria pastorismului

prin considerarea ca actor social esențial a microbului. „Este crucial aici să tratăm simetric natura și societatea și să încetăm să credem într-o diferență dintre actori sociali și actori naturali”, scrie el într-o notă. Așadar, nu mai este vorba numai despre devianță umană (vezi Foucault) sau discursivă (Derrida, alții), ci despre entități pe care Latour le cataloghează drept „hibride”: microbul, vietate fără conștiință, care reconfigurează câmpul realului, nu doar în medicină, ci în viața de zi cu zi, este un hibrid. Microbul se află la intersecția între politic (oameni sănătoși pentru o Franță puternică), social, științific și chiar literar (în măsura în care literatura cuprinde ilustrări ale „antropologiei simetrice” propuse de Latour). Cum ne descurcăm în acest *www* al celei de-a patra dimensiuni?

Îmi dau seama, uitîndu-mă la mine, că, vorba aceea, nu mai sînt cel ce-am fost. Am scris o carte în care, la index, apar și Adorno și Angela Similea. Să zicem că n-ar fi o catastrofă, dacă lucrurile ar fi așezate în ordine de timp. Angela Similea face parte din copilăria mea de la Tîrgu-Mureș, din fantezmele mele materno-maritale, de pe vremea trenului galben fără cai care, mai nou, a fost înlocuit cu metroul Bombardier. Adorno trimite la o vîrstă ulterioară, măcar la studenție, dacă nu la aratul intelectual pe care-l practic (cu semănat și recoltă, uneori), de atunci. Și totuși, n-am crezut niciodată, la 20 de ani, că voi scrie *jamais* o carte în care să apară numele cîntăreței născute în comuna 30 Decembrie.

Acum, nu trebuie să ne imaginăm c-am scris o biografie Similea. Dar nici o exegeză a operei lui Adorno. Problema pe care o ridic este aceasta: care ar fi rațiunile pentru care gîndirea merită – sau nu – menținută *pură*, pentru care ea trebuie defalcată în cea care se aplică unor obiecte „de valoare” și cea care se exercită mai degrabă spontan, în viața cotidiană? Vara asta am citit cercetările în etnometodologie ale lui Harold Garfinkel și mi-am dat seama, o dată în plus, cum se spune, cît de mult, în ultimele decenii, tocmai ceea ce nu merita odinioară gîndit, pentru că funcționa automat, devine astăzi obiect de reflecție. Cum altfel s-ar fi putut impune paradigma cognitivistă, dacă teoria n-ar fi renunțat să arunce mereu la gunoi obiecte care nu fac parte din patrimoniul UNESCO, dacă n-ar fi renunțat

la acea cultură înaltă care presupune preeminența supraului (dar asta se spunea demult și, evident, nu e adevărat) asupra mișmașurilor inconștientului.

Modernitatea, spune undeva Sloterdijk, înseamnă un proces continuu de explicitare. Gîndirea modernă este modernă în măsura în care descoperă forme ale unor procese care se desfășoară așa, în suc propriu, fără ca cineva să-l bea vredat și să-i evalueze calitățile. Aici, e de spus așa: gîndirea unui modern poate fi de la bun început ținută în hățuri, prin educație și prin credință. De pildă, pentru un adventist, gîndirea se reduce la a aduce argumente împotriva evoluționismului. Pentru un fenomenolog cum e Jean-Luc Marion, de curînd în vizită la București, întrebarea despre ființă nu s-a prescris, pentru că ea se înscrie într-o tradiție totalizantă, creștin-catolică ce, abia ea, nu s-a prescris. Pentru un agnostic – tocmai am aflat cît de puțini sînt în România, și nu-i de mirare, cum să accepți că ceea ce știi tu te privește doar pe tine (asta ar putea fi o accepție morală a termenului)? – cunoașterea nu mai lucrează ca iobagul, la boier. Ea muncește ca *free lancer* și tocmai de asta îi este foarte greu să-și găsească un job stabil și să trăiască și decent de pe urma lui. Lucrurile nu se mai întîmplă nici măcar ca-n urmă cu cîteva decenii, cînd superbia propriei poziții, revoluționare, făcea din *French theory* – dar și din alte discursuri care o irigau, fenomenologia sau metafizica dialectică – un loc aparte, tocmai prin inacomodarea lui la orice context discursiv instituțional. De aceea, dacă e simplu să spui despre Alain Badiou că e „de stînga”, e mult mai greu să spui același lucru despre Quentin Meillassoux, discipolul său (filozofic). Și de aceea, în sfîrșit, mi-e greu să spun ce „e” Bruno Latour, dar cititorului nelămurit îi voi oferi acest citat din *N-am fost niciodată moderni*, titlul cel mai popular din opera francezului (1991).

„Toate datele sînt convenționale, dar 1989 este ceva mai puțin decît celelalte. Prăbușirea zidului Berlinului simbolizează pentru toți contemporanii săi prăbușirea socialismului. Triumful al liberalismului, al capitalismului, al democrațiilor occidentale asupra speranțelor deșarte ale marxismului, acesta este comunicatul de victorie al celor care au scăpat ca prin urechile acului de leninism. Voind să abolească exploatarea omului de către om, socialismul a întezit-o la nesfîrșit. Ciudată dialectică, ce învie exploatatul și îngroapă groparul după ce învață pe toată lumea războiul civil la scară mare. Refulatul revine și o face de două ori: poporul exploatat, în numele căruia domnea avangarda proletariatului, redevine popor; elitele hrăpărețe de care se crezuse că te poți debarasa revin în forță pentru a-și relua, în bănci, magazine și uzine vechea lor muncă de exploatare. Occidentul liberal nu mai simte nicio bucurie. A cîștigat războiul rece. Dar acest

triumf este de scurtă durată. Organizarea la Paris, la Londra și la Amsterdam, în același glorios an 1989, a primelor conferințe asupra stării globale a planetei simbolizează, pentru cîțiva observatori, sfîrșitul capitalismului și al acestor deșarte speranțe de cucerire nelimitată și de dominare totală a naturii. Voind să devieze exploatarea omului de către om către o exploatare a naturii de către om, capitalismul le-a întezit la nesfîrșit. Refulatul revine și o face de două ori: mulțimile pe care voiai să le salvezi de la moarte cad răpuse cu sutele de milioane de mizerie; naturile pe care voiai să le domini cu orice preț ne domină într-o manieră la fel de globală, amenințîndu-ne pe toți. Ciudată dialectică, care face din sclavul dominat stăpînul și posesorul omului, și care ne învață deodată că noi am inventat ecocidele în același timp cu foametea la scară mare.” (p. 17-18)

Să încerc să explic. Latour încearcă să vorbească în calitate de antropolog al modernității. Asta înseamnă că, în raport cu un „teoretician”, încearcă să se situeze pe o poziție exterioară, în „meta”, dar nu adăugînd un cerc în plus celor pe care teoria le desenează în jurul „realității”, ci jucîndu-se cu două cercuri – ca un acrobat. Unul este cercul „realității”, pe care el o numește „natură”, dar căreia îi contestă tocmai naturalitatea, adică ontologia. Al doilea este cel al „teoriei”, pe care îl putem numi „societate” sau, mai antropologic, „cultură”. Problema „modernilor”, crede Latour, este că ei nu se pot concentra asupra celor două cercuri, ci numai asupra unuia. Fie vorbesc despre „natură” ca oameni de știință – deși există atîtea naturi cîte culturi care le procesează în idei – fie vorbesc despre culturi fără să-și dea seama că ideea unei singure și certe „naturi” explorabile „științific” este ea însăși un fapt de cultură. Modernii practică – de fapt – hibridizarea (se lansează în „combinații”, de pildă, ce altceva e „antimodernul” decît un hibrid), dar pretind că lucrează pentru purificare (adică separarea domeniilor de cunoaștere). Modernii sînt, altfel spus, ca noi: dacă îi întreb public care le sînt valorile, vorbesc cu multă atenție. Dar, de fapt, cînd îi lași să trăiască, fac tot ce vor!

Introducerea în cea de-a patra dimensiune, post-teoretică, a gîndirii, abia începe. O puteți refuza, tocmai pentru că ea este prea puțin empatică la probleme sociale tip Roșia Montană sau criza economică, iar ambiguitatea ei ideologică poate să supere. Mie însă îmi place. Ca (fost) teoretician literar, cred că latourianismul ar trebui să conducă la repunerea în chestiune a „literaturii” nu doar prin intermediul unor texte „de literatură”. Dar chiar acum sînt atît de transportat de ideea de a o avea la index pe Angela Similea, încît nu mă pot decide dacă aș putea să scriu o istorie a televiziunii în cheie latourniană. Sau dacă așa ceva e, deja, puțin „du Latour”.